

JAK RECENZOVAT KNIHY

Stanislav Segert

Původně byl Letter about Book Reviewing napsán v říjnu 1979 v Pacific Grove v Kalifornii nedaleko města Monterey, kde byl pisatel na zdravotní dovolené. Nemohl učit v podzimním čtvrtletí na Kalifornské univerzitě v Los Angeles kurs o bibliografii a metodologii studia jazyků Předního východu, a tak napsal pro studenty alespoň dopis o recenzování. — V červenci 1995 jej přeložil s malými úpravami do češtiny.

Existují různé články, které poskytují rady, jak psát recenze. Když jsem připravoval tuto stať v původním znění v říjnu roku 1979, neměl jsem při ruce žádné takové pomůcky. Spoléhal jsem se jen na vlastní zkušenost z psaní několika set recenzí a od té doby se jejich počet ještě zvýšil. Tento článek je tedy založen na osobní zkušenosti.

Činná účast na pokroku vědeckého oboru se může v podstatě uskutečňovat dvěma způsoby. Pozitivním způsobem se zkoumají problémy a připravují syntézy znalostí. Kritickým způsobem se konstruktivně hodnotí výsledky předkládané jinými vědci. Tento kritický přístup je potřebný. Může potvrdit kladné výsledky, může podpořit nebo odmítnout hypotézy, které byly předloženy, může opravovat menší omyly i nesprávné obecné závěry. Recenzování knih je závažnou složkou vědcovy produkce. Je potřebná určitá rovnováha v podílení se na těchto dvou druhích vědecké činnosti a vědeckých publikací.

Kompetence recenzenta může být posuzována z různých hledisek. Někteří čtenáři dávají přednost recenzím napsaným uznávanými autoritami. Avšak i ti, kdo jsou teprve na počátku své vědecké dráhy, mohou přispět užitečnými recenzemi. Právě recenze nějaké knihy bývá často uvedena pod prvním číslem bibliografického soupisu vědcovy činnosti.

Soudí se, že jenom osoba, která je sama schopna napsat knihu o stejném námětu, je plně kompetentní napsat recenzi. Tím by se však počet možných recenzentů nenáležitě omezoval. Vědec, který se zabývá spíše obecnými tématy, může velmi dobře zhodnotit příspěvek speciální studie pro celou vědeckou oblast. Specialista může ocenit slabé i silné stránky obecné knihy právě pomocí svých zvláštních znalostí. I vědci činní v jiných oborech často přinášejí užitečné kritické připomínky a pozitivní náměty; mohou k tomu s výhodou použít svá odlišná hlediska.

Druh a styl knižní recenze se řídí podle časopisu, v němž má být uveřejněna. Takové časopisy často posílají recenzentům obecné pokyny

a někdy též i podrobné požadavky na styl, rozsah a grafickou úpravu. Některé časopisy přinášejí recenze z mnoha různých oborů, jiné se soustřeďují jen na obor určitý. Dokonce některé noviny přinášejí recenze vědeckých knih, zvláště v oddílech věnovaných literatuře. Recenze mohou též vycházet v časopisech vydávaných studenty a pro studenty určených. Rovněž církevní časopisy uveřejňují často recenze.

Druhy knižních recenzí — bez snahy o úplnost — uvádím jen stručně, od nejkratších postupně k nejpodrobnějším.

Bibliografická poznámka, např. v seznamu knih zaslaných vydavateli časopisu, se může omezit na jednu či dvě věty. *Stručný souhrn nebo krátká recenze* mohou uvést pouze základní údaje o knize. Kdyby ji měly hodnotit, doporučit nebo kritizovat, není v nich místa pro zdůvodnění. *Knižní recenze průměrné délky* (délku často předepíše redaktor periodika) má za úkol seznámit čtenáře s účelem a obsahem knihy a očekává se i zdůvodněné zhodnocení. *Delší analytická recenze* může připojit kritické poznámky o podrobnostech posuzované knihy. *Velmi podrobné recenze* se často předkládají jako *recenzní články*, v nichž recenzent může vhodně rozvinout své vlastní názory a často předložit podstatné přídavky k pramenné základně recenzované knihy nebo k jejím závěrům. Stává se, ač velmi zřídka, že je recenze tak dlouhá a důležitá, že se uveřejní jako samostatná kniha.

Obvykle se recenze zabývá jen jednou knihou. Je však možné posuzovat v jedné recenzi dvě či více knih téhož autora nebo knihy o tomtéž či velmi podobném tématu napsané různými autory nebo několik svazků knižní řady. Větší počet knih bývá kriticky recenzován v *přehledech literatury* o určitém tématu nebo v *pravidelných zprávách* o pokroku některého vědeckého oboru.

Několik dále uvedených praktických rad o přípravě a psaní knižních recenzí je míněno spíše jako podněty než pravidla. Výchozí bod je ovšem dán možností získat knihu a navázat styky s časopisem, jenž recenzi uveřejní. Časopisy vědeckých společností obvykle mají zvláštního redaktora pro recenze, jenž vybere recenzenta a zeptá se ho, zda je ochoten napsat recenzi určité délky v určité době. Méně často se ujme iniciativy recenzent, když vybere knihu ze seznamu uveřejněném v časopise, z nakladatelského katalogu nebo z jiného pramene, a pak se zeptá příslušného redaktora, zda by měl zájem recenzi uveřejnit. O délce recenze a termínu dodání opět rozhoduje redaktor.

Ke psaní knižní recenze lze doporučit následující postup:

I. Přečtěte si nejprve knihu, aniž byste měli na mysli, že bude vaším úkolem ji recenzovat. Předčasné úvahy o věcech užitečných pro recenzi by vás mohly připravit o radost ze čtení dobré knihy.

2. Přečtěte si knihu znovu, všimněte si všeho, co by pro recenzi mohlo být užitečné a dělejte si poznámky na okraj knihy nebo na zvláštních listech.

3. Zkontrolujte správnost citátů a odkazů na prameny a odbornou literaturu, nejen když máte nějaké pochybnosti, ale proveďte také některé namátkové kontroly.

4. Uvažte, zda závěry jsou založeny na správném výkladu materiálu a zda jsou logické.

5. Porovnejte recenzovanou knihu s jinými knihami téhož nebo podobného rázu.

6. Napište první náčrt recenze.

7. Přečtěte si jiné recenze téže knihy — jsou-li k dostání — a porovnejte je s vlastními postřehy a hodnoceními v recenzi, kterou jste napsali.

8. Napište rukopis recenze pro redaktora a tiskaře.

Tyto kroky nejsou míněny jako závazná pravidla či jako úplné pokyny a totéž platí o následujícím výčtu částí knižní recenze. Spíše by snad bylo na místě oddělovat popisnou část knižní recenze od vlastního hodnocení knihy, ale důsledné dodržování takového přístupu by někdy mohlo oddělovat to, co patří dohromady, a nevhodně recenzi prodlužovat. V následujícím výčtu jsou oba přístupy uváděny společně.

1. Bibliografické údaje o knize se musí předložit přesně podle požadavků časopisu, jenž recenzi uveřejní, podle jeho vzorového listu nebo podle jiných recenzí v něm uveřejněných. Obvykle je nejprve uváděn autor nebo vydavatel, pak titul a podtitul knihy. Jestliže kniha vychází v jiném než prvním vydání, má se uvést rok prvního vydání a kolikáté vydání je recenzováno. Náleží-li kniha do knižní řady, má se uvést její jméno a pořadové číslo knihy v řadě. Pak následuje místo vydání, nakladatel a rok uveřejnění. Formát knihy se uvádí, je-li menší nebo větší, než je obvyklé. Počet stránek, odděleně číslovaných příloh a map i cena bývají na konci údajů o recenzované knize.

2. Recenze může poskytnout na začátku stručnou informaci o autoru nebo o knižní řadě, zvláště když jsou uváděny poprvé. I když jsou autoři nebo řady již známy, stručná zmínka o podobných publikacích může být užitečná. Údaje o autorovi jsou často uváděny na obalu knihy nebo na jejím začátku či konci. Není-li tomu tak, je vhodné vyhledat je v naučných slovnících či v různých seznamech.

3. Účel knihy často uvádí autor sám v předmluvě či úvodu. Pokud tomu tak není, má recenzent podat vlastní charakteristiku knihy a jejího účelu. Má se nejprve tázat, zda kniha splňuje stanovený cíl. Teprve až odpoví na tuto otázku, může se zabývat otázkami dalšími: Zda účel je náležitý či

užitečný nebo zda taková kniha uspokojí potřebu vědeckého oboru nebo skupiny uživatelů. I když hledisko recenzenta není shodné s hlediskem autorovým, autorův záměr si vždy zaslouží náležitý respekt.

4. Část recenze, jež by neměla být zanedbána, je kratší či delší informace o obsahu knihy. Pro většinu čtenářů recenze, kteří vlastní knihu nebudou číst, ale mají zájem o její téma a závěry, mohou tyto údaje částečně nahradit přímou znalost knihy.

a) Je vhodné ukázat, jak je kniha rozdělena v oddíly a pododdíly. Recenzent může posoudit logiku a účelnost uspořádání knihy.

b) Informace o obsahu knihy mohou být doprovázeny odkazy na čísla stránek. To dává čtenáři recenze představu o poměrné délce a tudíž o významu, který autor přisuzuje různým tématům.

I když tyto informace mají být pokud možno objektivní a mají co nejpřísněji sledovat pořadí knihy, recenzent se nemusí zdržet kritických připomínek ani v tomto stadiu. Musí však vždy zřetelně rozlišovat, co uvádí jako přehled vývodů autorových a co je jeho vlastní názor.

c) Závěry předložené v recenzované knize si zaslouží, aby byly v recenzi plně uvedeny. Často je výhodné poskytnout autorovi možnost, aby se vyjádřil za sebe tím, že se ocitují jeho nejdůležitější — nebo někdy nejspornější — tvrzení a závěrečné vývody.

Recenzent může vyjádřit svůj úsudek o závěrech hned zde, nebo si jej ponechat pro obecné zhodnocení později, či na samém konci recenze.

d) Je velmi užitečné pro budoucí uživatele recenzované knihy uvést, jaké jsou odkazy na prameny a druhotnou literaturu, zda je v knize bibliografický oddíl a jak je uspořádán, zda jsou připojeny rejstříky, zda má kniha nějaké dodatky, jako například otištění pramenných materiálů, zda jsou tabulky obsahu podrobné či nikoliv.

Recenzent má uvést, zda shledává rejstříky či obsahy dostatečně jasné a podrobné, zda pomohou uživateli knihy nalézt rychle to, co potřebuje.

e) Obsahuje-li kniha ilustrace, má být uveden jejich popis: jejich ráz (kresby nebo fotografie), jejich vztah k textu, jejich umístění (mezi textem či na zvláštních stránkách textu či na konci knihy). Totéž platí o mapách, diagramech a ostatní obrazové dokumentaci.

Opět může recenzent vyjádřit svůj názor o praktickém či nedosti praktickém uspořádání těchto částí knihy.

5. Způsob, jímž kniha předkládá údaje a názory, se má jasně označit: Zda je čistě vědecká pro odborníky, či zda je přístupná širší veřejnosti, či jaké místo mezi spisy jí náleží.

Recenzent má odhadnout, do jaké míry styl knihy odpovídá jejímu celkovému rázu. Je-li kniha překlad, je zvláště potřebné zhodnotit styl.

I překladatel si zaslouží svůj díl chvály či kritiky. Je dobré se podívat do originálu a srovnat alespoň některé jeho vybrané oddíly s překladem.

Při hodnocení vědecké knihy si její jasnost a jednoznačnost zaslouží přednost před autorovými pokusy okrášlit knihu jakoby řečnickými či jakoby básnickými šablonami. Není na místě používat triviální prostředky, napodobovat styl špatného žurnalismu a nahrazovat prosté předkládání fakt a problémů, jež bývají zajímavé samy o sobě, tím, že se předkládají jako senzační.

6. Vnější vzhled knihy si zaslouží být v recenzi také posouzen, zvláště, je-li nad průměrem, nebo pod ním.

Jistý podíl tiskových chyb se snese. Jestliže pečlivý recenzent nenajde v celé knize žádné chyby, nebo jen velmi málo, má se o tom zmínit. Ovšem i častější výskyt chyb se musí v recenzi uvést. Není ovšem zapotřebí uvádět všechny drobné tiskové chyby, které si čtenář může snadno opravit sám, i když se tím projeví přesnost, s níž recenzent plnil svůj úkol. Avšak je na místě opravit v recenzi chyby ve jménech, v citátech z cizích jazyků, v odkazech na prameny.

Grafické uspořádání a celková úprava knihy jsou obyčejně uváděny jen když buď přesahují některé obvyklé standardy, anebo jich nedosahují. Knihy vyrobené tradičním knihtiskem obvykle běžné požadavky kvality splňují.

Jestliže kniha byla vyrobena jinými technikami, jako např. ofset nebo fotosazba podle strojopisu, není vždy dokonale či alespoň snesitelně čitelná. Je na místě uvést, jak se jeví ve srovnání s knihtiskem nebo jak se její vzhled jeví v poměru k rázu a obsahové kvalitě knihy.

Někdy se má recenzent věnovat též způsobu, jakým jsou podány oddíly v cizích písmech nebo v transliteracích. Zhodnotit se může i uspořádání tabulek a diagramů. Je možno zmínit se též i o umístění poznámek. Místo tradičních poznámek ‚pod čárou‘ na dolním okraji stránky, které čtenář může pohodlně sledovat a porovnávat, když si čte text, jsou z technických a finančních důvodů poznámky stále častěji odsouvány na konce kapitol či až na konec celé knihy. Toto uspořádání je nevhodné zvláště pro pozorné čtenáře, kteří chtějí srovnávat poznámky s hlavním textem.

Kvalita kreseb a fotografií se má posuzovat spíše z hlediska jejich ilustrativní funkce jako zdokonalení údajů podávaných v textu. Ovšem speciální publikace, jejichž hlavním účelem je obrazová dokumentace a text slouží jen jako její doprovod a vysvětlení, mají být oceněny úměrně k tomu. Recenzentovi nic nebrání, chce-li uplatnit estetická kritéria na obrazovou část či na tiskové uspořádání a vzhled knihy.

7. Příspěvek pro vědu se má hodnotit podle druhu a rázu knihy. Edice pramenného materiálu, ať textového či obrazového, se má posuzovat podle

úplnosti a přesnosti. Studie určitého souboru má vypracovat podrobnosti a stanovit vnější vztahy. Výzkum problému má použít veškerou evidenci, jak prvotní z pramenů, tak druhotnou z odborné literatury, uveřejněné o problému dříve, aby bylo dosaženo objektivního úsudku a vyvozeny správné závěry. Syntéza se má posuzovat podle správnosti předloženého materiálu, podle použitých hledisek a přístupů a též podle jistoty, pravděpodobnosti nebo postoje vůči závěru. Kniha, která je zamýšlena jako učebnice, nebo může být tak užívána, by měla být hodnocena i z pedagogického hlediska. Podobně užitek knihy pro širší veřejnost se má posoudit podle funkčních kritérií — pro něž se používá termín *'audience criticism'* — totiž jakému okruhu čtenářů je určena a jakým způsobem má být užívána.

8. Konečné vyhodnocení knihy v recenzi by nemělo být zamlžováno příliš obecnými úsudky či dokonce šablonami. Má se jasně uvést, v čem je kladný příspěvek knihy nebo v jakém ohledu kniha nesplňuje buď autorem stanovený cíl nebo důvodné potřeby a požadavky vědecké obce či širší veřejnosti.

Místo nové knihy má být přesně vymezeno jak mezi knihami podobného druhu, které může nová kniha doplnit či nahradit, tak v širší oblasti příslušného vědeckého oboru. Má být uveden vztah autora k předchůdcům a jeho příspěvek podle toho zhodnocen. Může být užitečné uvést, ke které vědecké škole či vědeckému směru autor patří, jaké je jeho postavení a jak se vypořádává se situací v celém oboru. Recenzent je zajisté oprávněn — aniž by ztrácel svou objektivitu, či ji naopak zdůrazňoval — uplatnit názory své vlastní školy nebo vlastní přístupy a konfrontovat je s názory a přístupy obsaženými v recenzované knize.

Při recenzování knih zahraničních autorů je zapotřebí vzít v úvahu vědecké tradice v zemi původu a někdy též — když je to kniha s pedagogickým zaměřením — tamní školský systém.

Když je kniha dobrá, recenzentův úkol není nesnadný. I když musí upozornit na některé chyby a nedůslednosti v podrobnostech, může zdůraznit obecnou hodnotu knihy i svůj zájem o její látku.

Když však se kniha po pečlivém a objektivním rozboru nejeví dobrá, recenzent se musí vracet k jednotlivým bodům, znovu zkoumat místa, v nichž zpozoroval chybu, znovu srovnávat místa, jež považuje za slabá, s prameny nebo s druhotnou literaturou. Pro čtenáře by bylo nevhodné a pro recenzenta přímo škodlivé, kdyby za omyly prohlásil ty údaje či tvrzení v recenzované knize, které jsou ve skutečnosti správné a oprávněné. Jestliže se recenzent ujímá úlohy soudce, měl by být vyzbrojen vyššími, či alespoň přiměřenými znalostmi a zdravým úsudkem v podrobnostech i v celkovém zhodnocení.

Recenzent má vůči autorovi různé výhody. Má nebo měl by mít dost času, aby kontroloval literaturu, i takovou, která autorovi není dostupná. Často může použít recenze, jež vyšly dříve, a tím zlepšit svou znalost problému. Není nucen uvádět ve své recenzi všechna místa, která považuje za sporná nebo slabá, kdežto autor, často vázán cílem a výstavbou své knihy, je nucen zabývat se i problémy, které jsou obtížné nebo nedořešené.

Zásadně nesmí být vztah recenzenta k autorovi nepřátelský. Oba usilují o tentýž cíl, o pokrok poznání a jeho přiblížení vědecké či širší veřejnosti. Jejich činnost je různá: I když je recenzent více znalý problematiky než autor knihy, je činnost recenzentova druhotná ve vztahu k prvotnímu podání v recenzované knize.

Autor knihy je často na stejné pozici s recenzentem vůči nakladateli nebo redaktoru. Stává se, že recenzent poukazuje na takové věci, jako je chybějící rejstřík nebo nevhodná grafická úprava, a autor mu děkuje za tuto kritiku, neboť sám žádal o podobnou úpravu a ta byla nakladatelem zamítnuta z technických či finančních důvodů. Recenzentovy kritické připomínky mohou posloužit autorovi, aby zdůvodnil své vlastní názory a požadavky.

I když se recenzent snaží o objektivitu a vyhýbá se všem tvrzením nebo výrazům, jež by mohly být vykládány jako osobní kritika či dokonce útok, autor recenzované knihy se může cítit uražený fakty nebo tónem recenze. Podobné špatné pocity mohou vzniknout nedorozuměním. Recenzent je tedy povinen vyjádřit své názory tak jasně a jednoznačně, jak jen to dokáže. Ovšem jsou i autoři — mohli by být označeni jako přecitlivělí či dokonce neomylní — kteří mohou být dotčeni zcela zdůvodněnými a co nejzdvořileji vyjádřenými kritickými poznámkami.

Čím více je recenze kritická, tím větší úsilí musí recenzent věnovat přesnému a jak jen je možno objektivnímu předložení faktů, co nejjasnějšímu stanovení svých názorů s porozuměním a taktem a musí vyjadřovat své kritické či dokonce záporné úsudky bez osobního zaujetí. Takový postoj ponechává dveře otevřené pro další podrobnou diskusi. Věcné dohadování může pomoci jak autorovi, zvláště pokud připravuje další vydání své knihy, tak i recenzentovi. A — což je ještě důležitější — může podnítit další studium problému a snad i dovést k jeho uspokojivému vyřešení. Naopak osobní útok, zlehčení nebo posměch vůči knize může zabránit plodné výměně názorů a zvrátit diskusi vědeckých problémů v malicherné hašteření.

Recenzent má uvážit všechny možné důsledky i účinnost své recenze. Jejím prvotním úkolem je posloužit vědě a vědcům. Jako nejvyšší výkon v tomto ohledu se mohou uvést recenze, které zvyšují hodnotu recenzované knihy, takže knihu lze doporučit k užívání jen spolu s onou recenzí. To se

ovšem většinou stává knihám, v nichž jsou slabá místa a nedostatky či mezery.

Je možné uvést, že knižní recenze se někdy používají k osobním účelům, pro něž nebyly původně určeny. Má-li být autor knihy jmenován profesorem nebo jinak povýšen, mohou kladné recenze hrát značnou úlohu. Není ovšem potřebné zabývat se zde odpovědností recenzenta.

Recenze by se neměla stávat skvělou příležitostí pro recenzenta, aby ukázal, jak je chytrý. K tomuto účelu je vhodnější pozitivní výzkum přinášející nová fakta a postřehy. Postavení recenzenta se nezvýší útočností zaměřenou více vůči autorovi než vůči problémům.

Jestliže autor knihy užije možnost — poskytovanou jen některými recenzními orgány — aby odpověděl recenzentovi ve věcné diskusi, přivádějící problémy blíže k jejich vyřešení, je to náležité uznání pro recenzi a jejího pisatele. Často je dobrá recenze citována v dalších článcích a knihách i bibliografiích, a to i v takových, jež vždy recenze neuvádějí.

Recenze, jež je v podstatě kladná vůči námětu knihy a jejímu autoru a jež přitom nevyklučuje kritiku, může vést k plodným stykům mezi recenzentem a autorem. Může vést též k spolupráci na projektech, pro něž autor i recenzent mají zvláštní znalosti a zájmy.

Některé okolnosti mohou odvracet od recenzování knih. Nejprve obecný důvod: Čím více někdo recenzuje, tím méně je sám recenzován. Dříve bylo často nutné knihu recenzovat, aby se k ní recenzent vůbec dostal. Nyní tento důvod již odpadá, přesto však recenzování knih usnadňuje přístup k novým knihám.

Knihy nebo články jsou hodnoceny výše než recenze knihy, i když často právě knižní recenze vyžaduje hlubší znalost věci i více času k napsání než článek obdobné délky.

Psaní a uveřejňování knižních recenzí může být dobré východisko pro vědce na začátku jeho dráhy. Rozšiřuje obzor mladého vědce, který byl dosud ponořen do speciálních problémů své doktorské disertace a nyní je konfrontován s širšími požadavky vyučování a výzkumu. Recenzování ho vede k pečlivému čtení a rozboru nových publikací a k odpovědné formulaci názoru. Profesor filozofie na Karlově univerzitě Jan Blahoslav Kozák přirovnával recenzování k přivádění kyslíku do krevního oběhu, jež přináší zdraví mladým i starým.

Učitel může povzbuzovat své studenty, aby psali knihy i recenze. Může někdy i doporučit recenzenta redaktorovi, avšak obvykle si cestu k redaktorovi musí nalézt recenzent sám.